

A 175 éves Akadémia megidézése lapelődünk,
az Akadémiai Értesítő egykori közleményeiből.

Levél a Ganges partjairól Körösi Csoma Sándorról Duka Tivadortól*

Duka Tivador (1825–1908) neve elvlaszthatatlan Körösi Csoma Sándortól. Az egykori eperjesi jurátus, az 1848–49-es szabadságharc hadnagya, Görgey Artúr hadsegédje hosszú élete végéig felbecsülhetetlen szolgálatokat tett Csoma életművének feltárásáért és megismertetéséért. Orvosi oklevele megszerzése után mint a brit-indiai hadsereg orvosa 1854 közepén Kalkuttába érkezve kötelességének érzi, hogy a Bengáli Ázsiai Társaságban és a kormányhivatalokban felkutassa neves honfitársa iratait és könyveit. Óriási érdeme, hogy az ott talált dokumentumok jelentős részéről másolatot készít, és ezek közül kettőből fontos részleteket sietve elküld az Akadémiának. Az Akadémiai Értesítőben megjelent két levél – amelyből az elsőt idézi fel a folyóirat az alábbiakban – azokból a beszámoló jelentésekből közül részleteket, amelyeket Csoma a brit-indiai hatóságok hivatalos kérésére készített. Az első, amelynek keltezését Duka itt hibásan 1825. január 19-re teszi, valójában 1825. január 28-án íródott – ahogyan a második levél bevezetőjében maga Duka is közli –, Csoma Indiáig vezető útjának leírása és egyben minden Csoma-életrajz egyik legbecsesebb kútforrása.

Duka 1863-ban az Akadémia levelező tagja lesz. Az Akadémia felkérésére fog hozzá fő művének, a Csoma életét és munkásságát feltáró monográfiájának megírásához. 1883-ban ismét Indiában van, hogy forrásait kiegészítse. Ugyancsak 1883-ban rábírja Salamon Caesar Malant, akit egykor Csoma tibeti nyelvre oktatott, és akinek 1840-ben tibeti könyveket ajándékozott, hogy ez utóbbiakat adja át az Akadémiának. Ez a tibetológia számára rop-pant jelentős gyűjtemény 1885 óta az Akadémia birtokában van. Áldozatos fáradozása ezzel nem merül ki. 1897-ben 2000 korona tőkével Csoma-alapítványt létesít, amelynek kamataiból háromévenként kiváló magyar és külföldi orientalisták részesültek, 1903-ban 200 koronát adományoz az Akadémiának a Csoma-szekerény felállítására, amely a Csoma-hagyaték méltó elhelyezését biztosította.

Wojtilla Gyula

Monghyvár, dec. 18. 1857.

Csoma Sándort 1824. év végével Sabathooban, Britt-India legéjszakaiabb városai egyikeben találjuk, hol az ismeretlen idegen a kormányhivatalnokok figyelmét magára vonta, a mint azt következő levele Kennedy százados politikai tisztviselő s helybeli parancsnokhoz meg fogja magyarázni. 1825. évi jan. 19-ről kelt ezen levél, mely annál fogva is érdekes

*Jubileumi rovatunkban az írásokat az eredeti írásmóddal közöljük.

ránk nézve, mivel Csomának saját tollából bírjuk érdekes élete egyik részének leírását. A kérdéses levél így kezdődik:

„Sir! Kegyes engedelmével van szerencsém tudtára adni Ön közleményének vételét, mely a kormány titkárának válasza Ön levelére Kalkuttából 1824. évi december 24-ről, mivel a kormány parancsa folytán megkívántatik tőlem, hogy írásban adjam múltamnak teljes és érthető leírását s jövőre való kilátásaimat s tervezeteimet, és hogy mennyi ideig lenne kívánságom útazni s kutatásaimat folytatni: a következőket vagyok bátor India főkormányzója tudomása végett tiszteletteljesen előterjeszteni.

Születésemre nézve székely nemzetű, a magyaroknak azon ágához tartozom, mely a keresztényen időszak IV. századában az ősi Daciában Erdély nagyfejedelemségben letelepedett, s ő Felségét az osztrák császárt ismeri el uralkodójának.

Philosophiai s hittani tanulmányaimnak a nagyenyedi Bethlen-féle kollegiumban végeztével 1815. évi augusztus havától fogva 1818. évi szeptemberig Németországban mulattam, s ő Felsége a császár engedelmével, a göttingai egyetemen több előadásokat hallgattam 1816. évi április 11-től fogva 1818. évi július végéig, s a hannoverai kormányhoz folyamodásom folytán egy egész évig valék szerencsés részesülni a libera mensa régiában.

Mivel Erdélyben tót nép nem létezik, és azon ország tanuljai rend szerint nem értik a tót nyelvet, ámbár az kívánatos volna azért, hogy a régi magyarok történetét irt szláv szerzőknek munkáit felhasználhassák, ismerős levén több régi s élő nyelvekkel, kívánatom volt megtanulni a szlavót is. Annak okaért Németországból visszatértem után Temesvárra mentem, hol 1819. évi február 11-től november elsőjeig azon nyelvvél foglalkodtam, s beutaztam Zágrábot is a különféle beszédmódokkal való megismerkedés végett. A libralis tanulmányok között a nyelv-, tér- s történettan valának kedvenc foglalkodásaim, és bár hittani neveltetésem hazámban tiszteletteljes hivatásra képezett, a főlebb említett tanulmányok iránti vonzalmaim azonban arra határoztak, hogy terjedelmesebb tért keressek azoknak művelésére. Szülőim elhaltak s egyetlen fitestvérem nem volt rászorúlva segédmemre, föltevém tehát magamban, hogy elhagyva hazámat, keletnek menjek s a mint lehetend, érlelmi módot szerevez, egész életemet oly kutatásokra szenteljem, melyek egykor hasznára lehetnek az európai tudós világnak *általában*, és *különösen* saját történelmünk némely homályos tényeinek felvilágosítására szolgálhatnak. Ily célra azonban császári útlevelet kapni nem remélheték, nem is folyamodtam tehát azért. Nagy-Enyedén magyar útlevelet vevék bizonyos dolgok ürügye alatt, Bukarestbe Oláhországba menni; ezen okmányt a brassói főparancsnok által aláíratam, s november végével a határon átélvpe Oláhországba értem. Midőn Bukarestbe érkezém, tervem volt, hogy a török nyelvvél való némi ismeretséggemnél fogva Konstantinápolyig utazzam, de mivel további képezésemre ott kilátás nem nyílt, s módóm sem vala egyenesen odaútazni, tehát 1820. év első napján Bukarestet elhagyám s január 3. Ruszcsuknál a Duna jobb partjára érve, bolgár kereskedőkkel indulék útnak, kik Makedoniából gyapotot hozva, lovaikkal üresen térének hazájok felé. Nyolcnap sebes utazás után Zsófiába Bulgária fővárosában érkezék, honnan egy más bolgár csapattal őt nap alatt Philippopolisba Rumániába érkezék. Innen Adrinápolynak mentem volna Konstantinápoly felé; de az ottani pestis kényszeríte az Archipelagus partjain levő Enosba útazni, mely helyet február 7. elhagyván Chios és Rhodus szigetek mellett, egy görög hajón elvitorlázva, február végével Alexandriába, Égyiptom fővárosába értem.”

Csomának szándoka volt egy ideig Kairóban mulatnia a végett, hogy az arab nyelvben, melylyel már némileg ismérétes volt, magát tökéletesítse; de a pestisnek véletlenül kiütése miatt tervével föl hagyott s egy syriai hajón Larnikába Cyprus szigetére s aztán a syriai tengerparton fekvő Seidon, Beirutba s onnan ismét egy más vitorlással Tripolis és Latakiába utazott, innen aztán gyalog Syria belsejébe Aleppóba ért április 13. Ezen várost május 17. hagyta el s több karavánokkal gyalog s egyszerű ázsiai öltönyben Orfa, Mardin s Mosoul városokat elhagyva, csónakon a Tigris folyón július 22. Bagdadot érte el. Ezen városból augusztusban latin levelet irt az angol képviselő Mr Richhez, ki épen akkor Kurdisztánban nyolc napi távolságnyra volt; ebben tudósítá őt megérkeztéről, céljairól s

esedett partfogásaért. Titoknoka M^r. Bellino ruházattal látta el Csomát s pénzbeli segílyt nyújtott barátja a magyarszületésű Swoboda által, kihez Aleppóból ajánló levelei is voltak s a kinél Csoma szállásozott. Bagdadot sept. 4. hagyta el s európai ruhában s lóháton egy karavánnal Kermanshah és Hamadan városokon keresztül october 14. Persia mostani fővárosába Teheránba érkezett meg; ez időben, a persa király Futeh Ally Shah legidősb fia Mohamed Ally Mirzának szolgálatában Kermanshahban több európai katonatisztek valának.

Teheránba megérkeztek Csoma semmi európaire nem talált, de az angol követség házánál egy persa születésű szolga szívesen fogadta, szállást adott neki s egyebet szerzett számára. November 8. 1820. M^r. Henry Willock, angol képviselő, Taurisból visszatért a fővárosba, s hozzá intézé Csoma angol nyelven írott levelét, melyben leírta helyzetét s megismerteté körülményei s tervezeteivel s egyszersmind segílyt kérte ki. Ezen tárgyról dicsőült honfitársunk így szól: „Én véghetetlenül le vagyok kötelezve Willock uréknak szíves fogadásukért és elutazásomkor tanúsított nagylelkűségökért, s hozzájok vagyok bátor Önt (Kennedy századost) utasítani tudakozódás végett; ezen urak kegyességének kell köszönnöm, hogy a persa fővárosban négy havig mulathattam, mely alatt az angol nyelvben némi előmenetelt tevék s átolvastam több érdekes dolgozatokat célomra vonatkozólag s megvizsgáltam számos régi ezüstpénzeket a Parthus dynastia idejéből.” Teheránt elhagyva, Csoma persa ruhába öltözködött s jöltévőinél hagyta minden papírjait, könyveit s a többiek között göttingai bizonyítványait, erdélyi útlevelét s a szláv nyelvbeni előhaladási bizonyítványát, ezen felül Willock uraknak egy magyarul írt levelet adott Kovács József nagyenyedi tanár úrhoz címezve, azon kérelemmel, hogy Bokhára feléi útjában történhető halálózása esetére, az hazájába küldessék.

1821. évi martius 1. vette búcsúját zarándokunk „nemes jöltévőitől” s april 18. érkezett meg Meshedbe Khoratsán tartományban. Az orosz és persa hatalmasságok ez időben háborút viseltek, s ez okból oct. 20. előtt nem sikerült útját folytathatni; november 18. azonban szerencsésen Bokharába ért, hol a telet tölteni volt szándoka; de azon hírre, hogy egy hatalmas orosz haderő a város felé tart, őt napi ott tartózkodása után Bokharát elhagyá s egy karavánhoz csatlakozva Balkh, Kkoulun, Bamian, városokon keresztül 1822. évi január 6. Kabulba érkezett meg. De az e helyeni mulatás utazónknak céljában nem volt s azonkívül értesülvén arról is, hogy Mahomed Azim Khan fejedelemmel Kabool és Peshawar között két európai tiszt vagyon, s kedvező alkalom adatván biztos tovább utazásra, egy karavánhoz csatlakozott s január 19. Kabult elhagyá. Január 26. Decha városában két franciára talált, neveik: Allard és Ventura, társaságukban Lahörba utazott, mivel az időszak nem volt kedvező arra, hogy az éjszaknyugatra fekvő Kashmérba menjen vagy Tibetnek hóval fedett hegysorain át utazzék. Martius 11. Lahörba értek utazóink s e hó 23. Csoma Kashmér felé indult, a mely helyen, a Jommoo hegysorokon keresztülutazva, april 14. megérkezett. Itten hazánkfia májusig időzött, várván a kedvezőbb időszak beálltát, s ezen hó 19. négy utitárrsal elindult és június 9. Lehbe, Ladak fővárosába érkezett meg. Innen, szándoka volt, Tibet belsejét meglátogatni, de az esvén tudtára, hogy a Yarkund feléi út költséges, sok akadálylyal, s életveszélylyel járó keresztyn emberre nézve, Leh városából 25 napi ottmulatás után Lahörba visszatérni elhatározta. Ezen útjában azonban Kashmér határainál kedves meglepetésére M^r. Moorcroft-tal találkozott; az angol egyedül volt és Csoma megismertetvén őt kilétével, a két európai együtt maradt s utazott vissza Lehre, a hova aug. 26. mindkettő épségben megérkezett. M^r. Trebeck Pilteről visszatért a következő hónap folytán; midőn Moorcroft az “alphabetum Tibetanum” (Georgii) nagy kötetét Csoma kezébe adá, melyben tudósunk sok újat s érdekést talált Tibetről s annak literaturájáról. September végével Moorcroft Kashmérba visszazándékozott, Csoma azonban Trebeckkel Lehben maradt, ki tanult s a tibeti és persa nyelvekben járatos egyént szerzett számára s így tanulmányaiban előmenetelére nem csekély szolgálatot tett. Mielőtt Moorcroft elutazott volna, Meer Izzut-ullah nevű segéde, persa nyelven és betűkkel írt levelet hozott elő, kelte Pétervártt 1820. évi január

17-ke, melyet Csoma latin nyelvre fordított le. Ezen levél Punjab uralkodójához Runjet Singhhez szolt, s Moorcroft a fordítást Kalkuttába küldötte el.

Trebeck és Csoma rövid idő múlva szinte Kashmérba tért; honfitársunk némileg már is bírta Tibetnek nyelvét, melyet azonban oly tökélyre akart vinni, hogy azon nagyvérdékű művekbe, melyek minden nagyobb tibeti monostorban találhatók, teljes belátást szerezhesen. E részbeni tervet közölte Moorcrofttal, ki érett megfontolás után azokat helybenhagyá, hazánk fiát a megkívántató pénzsegélyvel ellátta és szabadságot adott neki Ladakbai utazásra, s azonfelül a Lehen lakó főhivatalnoknak s a zounskari lámának ajánlotta; így ellátva kedves bűvárunk 1823. május 2. ismét Kashmérba indult, miután jó barátja Moorcrofttal öt hónapot és hat napot mulatott volna.

1823. évi június 1. utazónk Lehbe Ladak fővárosába érkezett meg ajánlólevelei s ajándékaival a miniszterhez, a ki viszont útlevéllal, ajánlásokkal s mintegy nyolc fontnyi teával látta el. – Lehtől délnyugati irányban utazva kilencedik napra Flanglába ért, s azon év júniusa 20-tól a jövő évi 1824. octob. 22-eig Ladaknak legszélsőbb délnyugati tartományában Zounskarban időzött, és a tudós lámának vezetése alatt tanulta Tibet nyelvét. Ezen idő alatt alkalma volt betekintenie azon számos literaturai kincsekbe, melyek, mint az összes tibeti tanultság és vallásnak alapjai, 320 nagy nyomtatott kötetben le vannak zárva. Ezen kötetek két osztályuak, minden osztály ismét szakaszokkal bír, s az egész, indiai szanszkritből van véve s tibetre lefordítva. Ezen óriási munkálatokat Csoma lemásoltatta azon rendben, a mint a nyomtatott indexben állanak. Minden egyes műnek címe van, szanszkrit és tibeti nyelven, s végén az író s fordító neve olvasható a hely megnevezésével, a hol a mű iratott vagy lefordított; a legterjedelmesebb, 154 levélből álló kötetet hat sorral minden lapon, Csoma magával elhozta, s kétségkívül az volt iratai között, melyeket Kalkuttában találtam.

Ezentúl Csomának Zounskar-bani mulatása sükertelen leendett s azért elhagyá a buddhista monostort, melyben több mint tizenhat hónapot annyi türés, nélkülözés és munka között töltött.

Képzeltetjük, mily fájdalmas volt azon perce Csomának, midőn a lámától, kinek annyira le volt kötelezve, búcsút kellett vennie; alapos reménye volt azonban, hogy a telet Szultanporban a lámával töltendi, hol az utóbbinak rokonai laktak, feltett szándoka lévén egyszersmind az összegyűjtött anyagot egy tibet-angol szótárra ott elrendeznie. A lámát ügyei néhány napra visszatartották, s azért ajánlotta Csomának, hogy ne késsék, mivel a tél mindennap közeledett s a hegyeken keresztüli utak hóval megtelhetnének. Zarándokunk elfogadta a láma tanácsát és Szultanporba szerencsésen megérkezett, s innen Mundeenuggur, Sooket, Belaspooron át, november 26. Sabbathot elérte, hol őt e közlemény kezdetén találjuk. Barátja, a láma azonban, elkésett útjával, s itt mulatása után néhány nappal le kelle minden reményről mondania, hogy a telet vele tölthesse, mivel a Himaláyakoni utak el voltak zárva előle.

Ha a térképeket előnkbe tesszük, s Bukarestből kiindulva ez érdekes vonalat a végpontig figyelemmel kísérvük: gyakran a legzordonabb, a legveszélyesebb úton s mostoha körülmények között látjuk dicső honfitársunkat vándorolni, s bár mindenütt küzdenie kellett, mégis legyőzte az akadályokat páratlan vasakarátja, egy „hatalmas kar” vezetése alatt. Ez alkalommal Sabbathooban fájdalmas hangulatban találjuk őt; hadd mondja el saját szavaival, miként érezett akkor, midőn Kennedy századoshoz irt levelét fogalmazta. – „Britt-Indiába jövelemlor, így ir Csoma, erős hiedelemben valék, hogy barátként fogok fogadtatni, mivel úgy reméltem, hogy nevem, szándokom s a tibeti literatura érdekében fáradozásaim Mr. Moorcroft ajánló levelei után a kormány előtt tudva vannak. Nagybritanniának a világ sok fölfedezések s találmányokért hálával tartozik; az orientalis literatura Ázsiában még egy óriási *terra incognita*, s mivel 4 évi munkálataim alatt *egyedül* angolok nagylelkűségének köszönhetem előmeneteletem, ennél fogva szerencsésnek tartandom magamat, ha a kalkuttai «Ázsiai Társulatnak» munkáim első kísérleteivel szolgálhatok. Ha a kormány ezt nem helyeselné, arra kérek engedelmet, hogy Moorcroft úrhoz visszatérhessek, a kinek szívessége jelenleg mindenem, vagy a mig pártfogóm bok-

harai útjából visszajön, a főkormányzó meg fogja tán engedni, hogy Önnek védelme alatt itt maradhassak. Bár idejövetelem óta szíves fogadtatásban volt szerencsém részesülni, a kormánynak rendelete azonban Önnek hivatalos jelentésére reám mélyen hatott s nem kevésbé zavart meg, attól tartván, hogy reményeim hiúsuló félben vannak.” Csonka félelme azonban nem valósult, angolul írt eme levelét Kennedy százados a főkormányzónak átküldötte, s a legközelebbi közlemény részletesebben tudtunkra adandja, hogyan viselte magát az angol kormány a vándor magyar irányában.

Jegy. *Allard* és *Ventura* a lahori uralkodó szolgálatában volt francia tiszték, kik hadait az angolok ellen sok ideig sikerrel vezérelték. – *Mr. Moorcroft*, híres angol utazó. – *Mr. Trebeck*, Moorcroft társa.

Helyreigazítás

Szabad Györgynek „Az első magyar miniszterelnök iratainak gyűjteményével” foglalkozó, a Magyar Tudomány 2000/6. sz. 785–787. oldalain megjelent recenziójának befejezése a közlés során sajnálatosan megrövidült. Az eredeti szöveg a következő: „...az öngazgató Magyarország parlamentáris kormányzati rendszerének működése sokban Batthyány Lajos személyes teljesítményének eredményeként vált mérföldkövévé, ha nem is mindig és mindenki által vállalt, de valójában korszakokat túlélő irányjelzőjévé történelmi felemelkedésünknek.”